

Bata Mária

∴ Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
∴
∴ razuzdane@gmail.com

MITIKUS FANTÁZIA BALÁZS ATTILA SZÖVEGVILÁGÁBAN (II.)

Mythical Fantasy in Attila Balázs's Textual World (II)

Balázs Attila műveinek mitikus vonatkozásait vizsgálva a non finito-poétika által létrejövő művek nyitottságára, a befogadás-teremtés összefonódásaira, a sokféleség kulturális identitására térek ki. A mítosz és a mágikus realizmus közös jegyeként a természetfölötti és a valós dichotómiájának megszüntetését, a fikció és a historiográfia egymásba szüremlését vizsgálom, valamint a magánmitológia megteremtésének folyamatait és alakulásait.

Kulcsszavak: Balázs Attila, mitikus fantázia, magánmitológia, nyitott mű, multikulturalitás, heterogenitás, mágikus realizmus, decentralizálás

A VALÓSÁGOS ÉS A TERMÉSZETFELETTI HATÁRÁNAK FELOLDÁSA – TÖRTÉNELEM ÉS FIKCIÓ EGYBEJÁTSZÁSA A MITIKUS SZÍNEZETŰ SZÖVEGRÉSZEKBE

Balázs Attila műveiben a mitikus fantáziát olykor olyan képek szövik át, amelyekben a valóságos és a természetfeletti közötti határ elmosódik. A mitológikus gondolkodásra jellemző, hogy a természetes és a természetfeletti között nem tesz különbséget (TOKAREV–MELETYINSZKIJ 1988: 13). A Balázs Attila-szövegeket a mitikus utalások és analógiák a mágikus realista szövegekkel is rokonítják, hiszen a mítosz történetei és a mágikus realizmussal jellemzett szövegek között hasonlóság van, amennyiben figyelembe vesszük, hogy mindkettőnél elmosódik a határ valóságos és természetfeletti között. A hétköznapi és a természetfölötti határainak szubverziója, valamint a transzgresszió vágyának kifejeződése figyelhető meg ezekben a művekben, amelyekben a hétköznapi a transzcendens rétegével kerül érintkezésbe, mégpedig úgy, hogy az ennek során felvonultatott hősök ennek a mágikus-csodás világnak szerves részeiként kicsit sem ütköznek meg a csodás elemek valósággal történő megjelenésükkel. A modern a fikció és a valóság közé szakadékot ékelt, a posztmodern művészet megszünteti ezt az oppozíciót, és ebben a szakaszban az imaginációnak inkább világfeltáró, identitásképző szerepe van (JAUSS 1997: 222).

A *Szemelvények a Féderes Manó emlékirataiból* című regényben a mitikus fantázia a mágikus realizmus jegyeivel keveredik. Az elbeszélő személyes múltjának egyik jellemző helyszíne a régi kőtörő fölötti, kapuval elválasztott, felfelé vezető lépcsősor, amely fontos események terepe. Itt játszódik Imre batya vadkan-vadászata és Maja-szerelmének egyik epizódja, a gyerekek és Leonardo papa repülése, itt pillantja meg Imre, majd Einstein és Freud a bögőpatkányt. Ezekben a történetekben mitikus fantázia és fikció szövi át a hétköznapi eseményeket, csodás lények és nem mindennapi élmények színtere az ódon civilizációkat idéző régi kőtörő, melynek megközelítése szimbolikusan is a transzcendens régiókba való felemelkedést sugallja, mivel az indák szegélyezte utat követve egy felfelé vezető lépcsőn haladva a dél-amerikai indián kultúrákat idéző kőlap-hoz érkezik a látogató. „... kis faragott kőkapu után hosszú lépcsősor vezetett az égbe, mintha rég letűnt kivitelezői hidat akartak volna építeni ég és föld közé, elérni a megfoghatatlant...” (BALÁZS 1999: 19). Imre batya mesélőkedve a regény elbeszélőjének narratív technikájával cseng össze: „...tarsolya megtelt a legkülönfélébb történetekkel, amelyeket aztán a couleur locale szűk keretein túl, játékos célzásokkal megspékelve, vasveretű igazságokkal teletűzdelve, örök érvényű mitikus színezettel, legendás sújtásokkal, keskeny, kacskaringós csapásokkal, meghökkentő fordulatokkal, legkülönfélébb beavatkozásokkal tudott előadni úgy, hogy az eszmei mondanivaló mindig nyitott és többretű maradjon...” (uo. 18). Később, egy másik történet elhangzása közben, egy reflexív megnyilatkozás az elbeszélő részéről megerősíti a nagybátyja és közte felismerhető hasonlóságot: „Én vagyok az Imre batya, villant át agyamon” (uo. 65). A lépcsősor tetején lévő kőlapot az elbeszélő asszociációja a pszichoanalitikus ágyához kapcsolja, de ezt a megjegyzését csak kétszáz oldallal később értjük meg igazán, ekkor beszél ugyanis az önjelölt lélekgyógyásrról, akinél anyja egy kőlapon fekvé mesél magáról. A kőlap analógiába kerül a szomszéd teraszának kőlapjával is, amelyre a csillagokat fürkésző távcsövet helyezi. A kő ezeken a történeteken keresztül a máshonnan szemlélés, a rejtett dolgokba való betekintés eszközévé válik, mivel a nem hétköznapi régiók megközelítésében játszik fontos szerepet: elvezet a tudatalattiba, felvezet a földről az ég felé, a repülés kiindulópontjául szolgál.

Az elbeszélő nagybátyja, Imre vadásztörténete Artemisz és Aktaión történetével teremt kapcsolatot, egy másik élmény, Maja megnyerésének kísérlete pedig szintén a vadászathoz hasonló szüzsét eredményez. A vadászat mitikus jelentésköre a legendás bögőpatkánnyal is összefonódik, mivel a vadászkaland és a szerelmi epizód elmesélése szolgál alapul a bögőpatkánnyal való találkozás bizonyításához. A letűnt civilizációkat idéző régi kőtörő tehát a valóságban megtörténtként tétélezhető események, valamint egy mitikus és egy képzeletbeli lény megidézésének helyszíne is egyben.

A *Konecsni Rihárd esete Melia nimfával* című novella betétepeződjében a „Telep túlmitologizált” legendavilágának egyik története kap helyet. A telepi angyal történetében Juci, a mosónő és Tojás, a kéményseprő egyszer egy bajszos, szőrös lábú angyalt láttak lebegni a levegőben, majd ezt követően Tojás hátán zsenge tollpihe nőtt ki. Tojás azóta éjjelente vonyt és kotkodácsol a holdra. A telepi öregasszonyok meséiben megőrződött és tovább él ez a történet.

A *Megyén ez, mint a sivatag!* a Balázs Attila-szövegek intertextuális hálózataiba beépülő szöveg, a nagyapa anekdotáját ismerheti az olvasó már a *Világ...!* oldalairól is. A *Király albumban* újraírt és kibővített anekdota a két nagyapa második világháborús élményeinek ütköztetése, pontosabban a honvéd és a partizán harcos közötti csendes, elfojtott, de az apa által mindig kellő humorral kordában tartott feszültséget idézi fel. A történelem paradoxonjai (mindkét nagyapa magyar, földrajzi hovatartozásuk alapján azonban ellenséges táborokba sorozzák őket) a novella végén az elbeszélő imaginációjában oldódnak fel. „...valamelyik éjszaka [...] zajt hallottam a [...] könyvespolc felől, amelynek egyik sarkában köteteim sorakoznak szerényen. [...] Rögtön sejtettem, mi történt. A két nagyapa valahogy átrágtá magát egymáshoz. Átúsztak egymáshoz? Átugrottak egymáshoz? [...] ÁTOLVASTÁK MAGUKAT EGYMÁSHOZ? S most már ott lesznek mindörökké, egymás mellett. Még mellettebb. Még szorosabban. Nagyapa-dráma nélkül. Egy darabig boldogan. Összedugva orrukát. Talán arról a lóról diskurálva, amelyik valójában tüdőgyulladásban patkolt el” (BALÁZS 1998: 152, kiemelés: B. A.). Az imaginatív kép feloldja a határt a valóság és a művészet között. Piszár Ágnes írja Tolnai Ottó *Iktatott nyúl* című regényével kapcsolatban: „Ninunta, a házinyúl halálával rövidzárlat keletkezik a metaforában [...], és az élet meg az irodalom szálai végzetesen összefonódnak” (PISZÁR 1990: 279). A fikció által a mű nem pusztán tárgyi és a valóságtól elszigetelt mivoltában lép az olvasó elé, mert a műalkotáson belüli és a rajta kívül levő világ egymásba szüremlik. Az írott és íratlan világ interakcióját a posztmodern kánon egyik jellegzetességeként említi Szirák Péter. Példaként Christoph Ransmayr *Az utolsó világ* című regényét is szóba hozza, melynek hőse a száműzött Ovidius nyomába eredve az Átváltozások megelevenedő világában találja magát (SZIRÁK 2001: 36).

A *Ki tanyája ez a világ* kötetében az elbeszélő ükapjáról szóló betéttörténetben is találkozhatunk mágikus realista jegyekkel. A *Száz év magányt* parodikus felhanggal megidéző, hosszú és nehezen követhető neveket felsoroltató epizódokban az elbeszélő ükapa életének idejét a végtelen hosszúságú időbe tágítja. I. Balázs Pál Achilles-sarkára vaspántot köt, felette „lassabban múlik az idő. Valamitől nagyon nehezen öregszik” (BALÁZS 2000: 109). Bestiális tulajdonságai előnyére válnak Latin-Amerika embertelen dzsungelében: a bal kezén hat ujj van, hátborzongató jaguárhangokat hallat, tar fejére denevért tetováltatott, a fe-

hér emberek oldaláról pogány módra átáll az indiánokéra. A betéttörténet hőseinek származása hosszú és szövevényes leírásokban kerül az olvasó elé, a hősök identitása a szöveg bizonyos pontjain egymásba csúszik, és a kibogozhatatlan homályba vész.

A *meztelen folyó* novelláiban a jelenkori hősök mellett hús-vér valójukban jelennek meg már nem élő alakok. Brač szigetének halászaival Titóval találkoznak az éjszakai halászat alkalmával, aki beszél hozzájuk, és jó fogást ígér. A fák állva hálnak meg szövegében „Apuci meg a Rátanyi. Lopakodnak felfelé a lépcsőkön” (BALÁZS 2003: 38). A *Király album Mukkholc kapitány és Gordonka* című novellájában az elbeszélő a troliból megpillantja az utcán sétáló, halott kapitányt, akit ez után az élmény után már nem tud eltemetni magában, a múlttal együtt örökké él az emlékek belső világában, miként Füst Milán regényében Störr Jakab felesége. A halál tudatos megtapasztalásának természetfeletti élménye a *Ki tanyája ez a világ* kötetében egy közömbösnek tűnő megállapításban fejeződik ki: „A dongóból észrevétlen távozik a lélek” (uo. 73). Az emberi és angyali lét összefonódása a *Vágyak gyűjteménye* című kötet egyik novellájának témája. A negyvenes lábú pincérnő elbeszélője, aki egyben hőse is történetének, angyal és ember keveréke. Neve (Angelo C.), M. Dietrichhel való „kollegiális” viszonya, Mentorának túlvilági attribútumokkal felruházott alakja lényének angyaliságát fejezi ki. Az erotika és a technicizált szerelmi segédeszközök preferálása, valamint az érzelmek felébredése viszont emberi tulajdonságaira mutatnak rá. A „tévedni emberi dolog” senecai bölcsessége szintén az emberi létmódokhoz közelíti a hőst, ugyanakkor tévedésén, azaz érzelmeinek megtapasztalásán való megütközése, elkeseredettsége újra az angyaliságot hangsúlyozó tényező.

A valóságos és a természetfeletti közötti határ feloldásának egyik megjelenési formája a történelem és fikció egybejátszása. A *Féderes Manó*ban a történelmi események leírását és az elbeszélő szubjektum történetét a fikció hatja át. Az ősök életének elbeszélését átszövi a történelmi események felidézése, a történelem híres alakjairól való megemlékezés, a felfedezések és feltalálók arcképcsarnokába tett állandó kitekintés, a „történelmi fantázia” (BÉNYEI 1997: 46). Az elbeszélő a regény egyes helyein részletekbe menően ecseteli ősei életét és híres emberekkel való találkozásait, ami a fikció, az imagináció körébe utalja ezeket a mozzanatokat. A zeugma jellemző alakzata a Balázs Attila-műveknek. A nagypapa meglesi Ferenc Józsefet a redőnyök közé illesztett gyufaszál által nyert résen át, a dédapa együtt repül Krjakutnij Furminnal az általa feltalált léghajón. Az elbeszélés retrospektív jellegét lerombolja az elbeszélőnek azon gesztusa, mely a narráció bizonyos pontjain őt magát a dédapával azonos időben megjelenő alakká teszi, illetve amikor jelen időben beszéli el az őseivel megélt dolgok egy részét, vagy amikor megszólítja őket. A fikció definíciója a családi hagyományban Szent Borgesus könyve kapcsán a következőképpen

fogalmazódik meg: „A fikció mindennapi házi feladat” (BALÁZS 1999: 132). „A fikció éppenséggel nem a valóság ellenfogalma; a valóság azon tulajdonságára vonatkozik, hogy nem adott dolog, hanem konstruktum” (Hárs Endre idézi Doris Bachmann-Medicket. HÁRS 2000: 79). A gyakori fiktív és imaginatív bejátszás, valamint az elbeszélés erőteljesen reflexív jellege a narratív beszédmód iránti bizalmatlanságot, az események ismeretének bizonytalanságát állítja előtérbe. Az elbeszélő nagyapjának második világháborús szereplésével kapcsolatban az elbeszélő reflexív megjegyzése az igazság megismerésének nehézségére mutat rá: „S most ki tehet itt igazságot?” (BALÁZS 1999: 146). A hajósi árvíz következtében a temetőből elsodródott fejfák találmokra történő visszahelyezése az elbeszélő tudatában a korábbi regényekből már ismert „színes mozaik összerakásának” (uo. 125) a lehetetlennel határos munkáját idézi fel a dédapa gölönccsérmenterének alakja kapcsán. A káoszról rendet teremtő ’mester’ munkáját a zötyögő vonaton a kabinba benyitó kalauz meghiúsítja, mivel a légáramlat az addig összerakosgatott darabokat felkapja, és újra áttekinthetetlen sokasággá zavarja össze. Az elbeszélő reflexív megnyilvánulásai a szóképek eme bőségén keresztül az elbeszélhetőség, az események megragadásának nehézségeit fogalmazza meg. Ennek betetőzése az önazonosság megkérdőjelezése az „utaztunk-e már egyszer?” kérdésével, melynek metaforikus megfogalmazása az ember életútjának és önazonosságának megkérdőjelezését és felforgatását jelzi. A ’non finito’-poétika, a történelmi események fekete lyukakhoz való hasonlítása, a linearitás megbontása, az identitás és az ősök életének megértésére irányuló kísérlet ugyanakkor azt sugallja, hogy a szövegek létrehozása a létmegértés szándékából sarjad ki. „– Was? – mondta valamikor rég a lúdnagyanya, majd mély hallgatásba burkolózott. [...] A maga történeteire gondolhatott egyre intenzívebben, de nem írta meg őket soha. [...] MI VOLT MI ELŐTT? ÉS MI VOLT MI UTÁN? A homokórába befolyt az idő flogisztonja, de megpróbálok tőlem telhető sorbansággal elmondani egyes dolgokat, mert egyszerűen muszáj” (uo. 81, kiemelés B. A.) A *Kinek Észak, kinek Dél* elbeszélője a létező, olvasható krónikákon (a zentai Érdújhelyi Menyhért krónikája, a Csuka Zoltán szerkesztette *A visszatért Délvidék*) kívül személyes beszélgetésekből, újságcikkekből, visszaemlékezésekből, internetes blogokból építkezik. Emlékeztet Carlyle angol történész észrevételére, miszerint „a történelem megszámlálhatatlan életrajzok összessége” (BALÁZS 2008: 332). Az elbeszélő a szöveg több pontján is szembehelyezi egymással a tudományos történetírást a saját meséjével, amelyek eltérnek ugyan egymástól, utóbbi mégis „sokkal szebb” (uo. 48). Néha több változatban is elmondja ugyanazt a történetet, mert több forrásból merít, ennek révén elkerüli a szolipszizmus csapdáját. A többféleképpen mesélés kapcsán hivatkozik Akira Kuroszava *A vihar kapujában* című filmjére, melyben egy esemény-sort a benne részt vevők annyiféleképpen mesélnek el, ahányan vannak. Rác

I. Péter *A történeti narratíva poétikai szerepe a mai magyar irodalomban* című tanulmányában hivatkozik Bényei Tamás *Apokrif iratok* című művére, valamint L. Hutcheonra is, amikor a következőket írja: „A historiográfiai metafikció, a Linda Hutcheon által bevezetett fogalom a posztmodern kánonképződés egyik kulcsterminusa. Olyan regénymodelleket szokás jelölni vele, amelyek a történetírás és fikció egybejárásának révén retorikai és pragmatikai szabályozottsággal és az elbeszélő szubjektum beágyazottságával azonosíthatóak. Az ilyen típusú regényben »megkérdőjeleződik [...] a történelem, mint az objektív igazság feltárásának narratív színtere, és felvetődik a megszokott kérdés, vagyis hogy kinek van egyáltalán joga egyrészt részt venni a történelemnek nevezett történetben, másrészt elmondani, megalkotni a történelemnek nevezett hatalmi diskurzust«. Ez utóbbi kérdésre Karl Popper adta az egyik választ, aki szintén azon álláspont mellett foglalt állást, hogy »a történelemnek nincs értelme«. Popper szerint az emberiségnek nincsen történelme, csupán végtelen számú történetei vannak, amelyeknek összeállításuk a világ leírásának szelektív jellegén alapul. Ezek a tények »előre megállapított szempont szerint vannak összegyűjtve«, és ezen szempontok egyik aspektusa a politikai hatalom és annak története” (RÁCZ 2000: 128–129).

EGYÉNI MÍTOSZALKOTÁS

A mítosz fogalma Homérosznál a beszélést, a tett ellentétét jelenti, míg Platónnál a logosszal áll szemben, mivel az első „puszta elbeszélés, bizonyítás nélkül”, a második „érvelés és megokolás” (KERÉNYI 1984: 353–354). Arisztotelész szerint a mítosz nem az istenek és hősök történeteit rögzíti, hanem a költőileg megfogalmazott történetet, amelyet egy bizonyos logika szerint állít össze (ARISZTOTELÉSZ 1997: 15, 50a4). Schlegel a mitológiáról szóló beszélgetésben leszögezi, hogy a „modern irodalomnak” új mitológiát kell teremnie. „[...] ez a mitológia egészen más úton, éppen az ellenkező irányból érkezik majd, mint az a régi, hajdani, mely [...] közvetlenül kapcsolódott az érzéki világ lelegeveneribb elemeihez. Az új mitológiának, éppen ellenkezőleg, a szellem legmélyéből kell megteremtődnie; minden műalkotások legművészebb alkotása lehet csak, mert át kell fognia az összes többi műalkotást [...]. Mosolyoghattok e mitikus költeményen és a rendetlenségen, mely költemények áradása, tolongása és bősége nyomán támadhat alkalmasint. De a legfőbb szépség, sőt, a legmagasabb rend, tudjuk, mégiscsak a káoszé, jelesül oly káoszé, amely csak a szeretet érintésére vár, hogy harmonikus világgá bontakozzék, olyanná, amilyen a régi mitológia és poézis volt. Mert mitológia és poézis: ezek egyek és elszakíthatatlanok” (F. SCHLEGEL 1980: 358). Meletyinszkij Joyce és Thomas Mann mitológiai párhuzamaival, konkrét mitológiai utalásaival ellentétben Kaf-

ka „művészi intuíciójá”-ra hivatkozva azt írja, ő nem él a mitologizálás poétikájával abban az értelemben, ahogyan az előző két író, ám „műveiben a köznapvilág fantasztikus átformálása már önmagában bizonyos ösztönös mítoszalkotásra [...] vall” (MELETYINSZKIJ 1985: 441–442).

Balázs Attila műveiben az archaikus mítosztörténetekhez kötődő utalások, parafrázisok, travesztiák mellett tanúi lehetünk az egyéni mítoszalkotás folyamatának. A magánmitológia megteremtése az életút helyszíneinek, eseményeinek, a jelenségeknek és tárgyakkal motívummá alakulása és ezek allegorizációja révén történik meg. Az otthon, a haza képe eközben egyre inkább egy szellemi-imaginárius térré változik, melyben egy-egy konkrét helyszín vagy tárgy sorok sűrítményévé, láncolatok végtelenségévé válik. „A helyszín fogalma [...] fokozatosan olyannyira kitágul, hogy az adott hely szorosabb értelemben vett horizontján kívül eső jelentéseket is magában foglal” (DE MAN 1996: 29). Az egyéni mítosz poétikáját legszembetűnőbben azok a szövegek alkalmazzák, amelyekben – hasonlóan az archaikus mitológé mák bipoláris világképéhez – a múlt és a jelen dichotómiája tematizálódik. Northrop Frye szerint a mitikus képekre visszavezethető irodalomban a ciklikus mozgás egyik formáját az olyan témák képviselik, mint „a múltbéli aranykor vagy hőskor, [...] társadalmi ügyekben a szerencse forgandósága, [...] meditációk a romok fölött, nosztalgia a letűnt pásztori egyszerűség iránt, bánkódás vagy elégtétel érzése egy birodalom bukása miatt” (FRYE 1998: 136). A Balkán-nosztalgia az áttelepülés (az ország felbomlásának kezdete) után születő művek sajátja. „Mitől van az, hogy bár eljöttem, én néha mégis – akárcsak a kalandor Odüsszeusz –, néha mégis ott szeretnék lenni?” (BALÁZS 1995: 144). Ekkortól számít a múlt a jelenhez képest lezárult, elveszített időnek. „A mítoszból való kiszakadás általában mítoszkeresést eredményez, a mítoszból kiszakadó egyén tehát mítoszt teremt. [...] Az idő szinte térré változik át, illetve sűrűsödik össze, csak az nyújthat valamiféle megváltást, ami a szenvedés kiindulópontja is” (HÓZSA 2004: 111). Az otthontól való térbeli eltávolodás az időbeli távolságot aránytalanul megnöveli, így a jelen szinte profanizálódik a múlt szakralizált aranykorához képest. Az egyes XX. század elején íródott művekben tematizált, a Monarchia összeomlását követő érzelmi válsághoz is hasonlítható ez az attitűd. Izgalmas párhuzam, hogy ebben a témában Hózsá Éva Juhász Erzsébet esszéit említi (*Senki sehol soha*, 1992; *Esti följegyzések*, 1993), amelyekben a Monarchia felbomlásának újraértelmezése Jugoszlávia felbomlása kapcsán fogalmazódik meg (HÓZSA 2007: 117–118). A múlt emlékei egy virtuális teret hoznak létre az elbeszélő tudatában, ebben a ’szellem-térben’ bolyongva igyekszik megtartani, megmenteni az enyészettől azt, ami még ott fellelhető. A jelen elvilágiasodott idejének dolgai folyton a múlt eseményeit, képeit, alakjait vonzzák be a szövegbe. A múltnak mint megalapozó történetté szilárdult mítosznak a működésére Jan Assmann

hívja fel a figyelmet. Az emlékezetben őrzött múlt a „folytonosság fundamentuma”, az emlékezés pedig „a jelentéssel felruházás, a szemiotizálás aktusa” (ASSMANN 1999: 76–77). A múlt mintegy primordiális referenciaként jelenik meg, amelyhez minden viszonyul, ami a jelenben történik. „A Tito-híd névadója – az általam »cuniculusi« emlékezetbe fogadott évtizedekben – várbéli rezidenciájából tekintetett le rá gyakorta. Azokban a »boldog napokban«, amikor a híd még tényleg a nagy összekötő kapcsot jelentette, és a homok is úgy fénylett, ezüstlött, ahogy kell” (BALÁZS 2000: 161).

A diófa-motívum Balázs Attila szövegvilágában különleges szereppel bír a múlt-jelen kettősségének folytonos párbeszédében. A fa a múlt TÁJ-át magába szívó-sűrítő jelképpé vált, a fát felidézve annak fizikai képén keresztül átszűrlemlik az emlékekben élő, immár testetlen idő számos emléke, helye, tárgya, létrehívja a múltját kereső-értelmező elbeszélő egykori világát. A fa vertikális hármassága a mítoszban a három idő egységének is jelképe, valamint a világot, az univerzumot magában foglaló végtelen méretű objektum. Az 1979-es *Cuniculus* szövegébe a diófa motívuma rébuszként szövődik bele. Oszi az egyik játék alkalmával a kertben álló diófára mászik fel, miközben bátyja aggódva figyeli a padlásról. A narrátor elbeszéléséből kiderül, hogy nem ez volt a végzetes fordulat, mert a „második tragédia csak jóval ezután következett be” (BALÁZS 1979: 28), és Oszi nem pottyant le a fáról soha. Ezen a ponton a történet felfüggesztődik, egy másik síkra vált át, és csak jóval később, a befejezéshez közel, amikor Oszi már nincs otthon, és a padlás felszámolásra kerül, a kert és a boldog idő menthetetlenül a múltba kezd merülni, csak itt bukkan fel újra a diófa: a magára maradt Nuszi téblábol alatta, és fel-felnézve lesi, nincs-e fönn rajta gazdája. Ez azt sugallja, mintha ez lenne az a hely, ahol utoljára látta Oszit. Megválaszolatlan kérdést hagy maga után a regény: mi volt az első tragédia?

A *Világ, ...!/-ban A diófa – vagy a kiveret kutya* című novellában tovább gyűrűzik a kép: „(meg)pillantod a kukoricásból kimagasló, kiirthatatlan motívumod, az aránytalanul hatalmas diófát” (BALÁZS 1982: 118). Noha az elbeszélés nem azonosítja expliciten ezt a diófát a *Cuniculus* fájával, a fa köré épülő attribútumok (gyerekkor, nyúllá változott kutya) lehetővé teszik ezt az értelmezés számára. Az elbeszélés narrátora visszatér a múlt, a gyerekkor egyik kedvenc színhelyére, a tanyára. Egy letűnt világ maradványai tárulnak elé: törött findzsa, megrepedt játékok, egy ló hült helye, csak a diófa áll még összefogva a múlt és a jelen szakadozó szövetét. Ahogy a „dezanropomorfizálódott” tanyán kóborol, már csak a valaha volt dolgok hült helyére, a hiányukra bukkan. „Vissza a gyermekkor pleisztocén mélyére, ahol hatalmas DIÓFA ÁLL a vert falú kis tanya mellett, s a nyúllá változott kutyákat nem veszélyeztetik kiszámíthatatlan pályájú rendszámablák...” (uo. 116). A nyúl a *Cuniculus*ban hűsége révén a kutyákra emlékezteti a narrátort (néha a testtartása is egy kutya ülő helyzetét

idézi fel benne), ott Nuszit elüti egy villamos, ebben a szövegben egy deformálódott fejű kutyával találkozik, akit hasonló baleset érhetett. A két állat így kölcsönösen egymást idézi, képeik egymásba játszanak, továbbá a furcsa fejű, összeforrt sebeit napoztató kutya a Cerberust juttatja eszébe a múltban bolyongó narrátornak. „Vajon mely túlvilági erők próbálják utamat állni, hogy elébem helyezik e rút cerberust – próbálok humorizálással elhessegetni a nyomasztóan rád telepedő rosszkedvet...” (uo. 117). Az alászállást a gyerekkor több réteggel elzárt mélyére a Hadész kapuját őrző, Cerberusra emlékeztető kutya kíséri. A hőselbeszélő azonban – Héraklészhoz hasonlóan, aki az eleusisi misztériumokba való beavatás után képes volt megzabolázni a félelmetes ebet – behatol az elzárt világba, és szembesül a valaha volt élet szomorú pusztulásával. Az „időutazást” követően majd az írógép előtt már egy meleg érintéssel üdvözlő az újra felbukkanó, megsebzett, sárga kutyát. Az elbeszélés eleje a „rögeszme” és „nosztalgia” kulcsszavakat állítja az írás kényszerének hátterébe, két rendkívül személyes indítást. Az egész szöveget átható lírai és személyes hangvételt a novella végén egy nyomtatott betűvel szedett mondat rombolja szét: „RÖVID ADALÉK EZ A TANYÁINK ELTÜNNEK C. DOKUMENTUMANYAGHOZ.” Rögtön ezután viszont újra a visszaemlékezés bensőséges légkörét teremti meg a szöveg, mivel az ezt követő, legutolsó mondatban már újra a kutyához tér vissza. A következő novella címe és első mondata, mely a metanarratív megállapítás szerint inkább még „az előző nyúlfarokhoz (=novellához) kapcsolódik”, szintén ezt a személyes hangvételt folytatja: „Freud is megmondta – Hogy örökké az anyja méhébe kíváncskodik az ember vissza.” (A személyes és a távolságtartóbb, tudományos hangvétel, valamint a literális és az ironikus beszéd váltakozása több szövegben is jellemző jegyek.)

Az 1998-as *Király album A diófa – vagy a kivert kutya* című novellája újra működésbe hozza a *Cuniculus*-ból és a *Világ..!*-ből az olvasó számára már ismert intertextuális dialógust, mégpedig annak legszószerintibb változatát, az idézést választva a kapcsolat megteremtésének. A Balázs Attila-szövegek narrátora dialógust folytat saját, korábban megírt szövegeivel, amelyek az olvasót egy dinamikus olvasási gyakorlatra ösztönzik. A diófa „kiirthatatlan” motívuma a *Király album* lapjain tehát továbbbíródik, az elbeszélő az Ötpacsirta utca Építész Klubjában emlékezetből készít róla rajzot. A rajz apropóján itt is az emlékek leírása a lényeges. A diófa köré írónak ezek az emlékképek, hiszen az elbeszélő éppen azokról a dolgokról mesél, amelyek a rajzon nem láthatók, de amelyeket a diófamotívum bevonz az emlékezetbe. A diófa talánya és a hozzá sejtelmesen kötődő tragédia rejtélye azonban minden szöveg-magyarázó, reflexív megnyilatkozás mellett sem kerül feloldásra. Az – egyelőre – válasz nélkül maradt kérdés felerősíti a homályba vesző múlt, az emlékek és történetek végső kiismerhetetlenségének feloldhatatlan hiányát.

A mítoszalkotás egyik legjellemzőbb példájára hívja fel a figyelmet Mák Ferenc a *Féderes Manó* kapcsán. Az elbeszélő és unokatestvére, Otília a kert behavazott ösvényein sétálva nyomot hagynak a hóban, az olvadás folyama-
taival a nyomok elenyészése szolgáltat alapot a személyes mítosz felépítésére: „Otília és az én nyomaim a kertek alatt előbb valószínűtlenül és szabálytalanul megnagyobbodtak, mintha maga a himalájai ember járt volna arra unokahúgá-
val, aztán elenyésztek, hogy [...] csak itt éljenek tovább az én emlékezetemben, ha az Otiéből kiszorította volna a bő, a valamikorinál sokkal bővebb, a mérhe-
tetlen emberi tudás felduzzadásával arányosan vagy épp aránytalanul növekvő tananyag. Mind az élet, mind pedig a halál ma már valahogy sokkal gazdagabb, bonyolultabb, többrétűbb, olyannyira, hogy már kibogozhatatlanul semmitmondóbb” (BALÁZS 1999: 196). „[...] egy konkrét lábnyomtól az írói látás és látta-
tás eljut a [...] telítettségnek abba a mitikus állapotába, amikor a lét, az élet és a halál kérdéseit is érinti” (MÁK 1990: 129).

A múlt emlékeiből a tenger idéződik fel gyakorta a *Király album* és *A mez-
telen folyó* szövegeiben. A tenger egyfelől a múltbéli emlékek megelevenítését kíséri, másfelől az eredethez való visszatérésnek a metaforája. Piszár Ágnes írja Tolnai Ottó lírája kapcsán, hogy Wilhelm és árvacsáth lény a tenger szeretete révén a szabadságérzetben oldódik a „végtelen tágasság” (PISZÁR 1994: 14) felé. Balázs Attila szövegvilágában a külső világ szűkössege ellenében a bel-
ső tágasságban való felszabadulás reménye kíséri a tengerhez (és esetenként a folyóhoz) kapcsolódó képeket. „Amikor sok sört iszom, az olyan, mintha lassú folyó sodorna magával a tenger felé. Folyók kanyarulata, távoli szigetek fel-
felhabzó képe merül fel. [...] Nem hiszem, hogy ennek létezne különösebb logi-
kája, azonban van benne valami kellemes embrióállapot, illetve remény a meg-
tisztulásra...” (BALÁZS 2003: 5). A valamikori haza összeomlásával és a múltat egyre messzebbre sodró távolsággal a tenger is a magánmitológia rétegeibe húzódik vissza. Tolnai magánmitológiáját építő motívumával rokonítható ez a poétika (HARKAI 2005: 154).

Másfajta mítoszalkotás érvényesül az *Ede a kanyarban* (Én már nem utazom Argentínába) című novellában, amely a 90-es évek balkáni háborújának „kelet-
kezéstörténetét” mondja el. A második világháborút, mint általános Rosszat a túl-
élők a hallgatásba temették, saját maguk szótlanságába, így halálukkal ez a föld-
be került, ahonnan új életre kelve hajtott újfent ki. A mítosz etiologizmusaihoz, okmagyarázó történeteikhez hasonló felépítésű ez a mozzanat. „...a meglett férfiak, ha háborúról beszéltek, akkor egy másik háborúra gondoltak, amelyet sikerült maguk mögött hagyniuk, s már majdnem sikerült elfelejteniük. Már majdnem, mert elkezdett fakulni az emlékezet, azzal együtt, hogy az öregek lassan kidőltek a sorból, magukkal vitték a legcsúnyább emlékeket, amelyekről igazából nem is akartak szólni soha, mert mindörökké elhitették magukkal, hogy szólni azokról

– mindannyiuk érdekében – tulajdonképpen nem szabad. Így hát a hallgatás lett az Úr, s majdnem minden Rossz az alföldi poros feledésbe veszett. A termékeny talajon új Rossz nőtt ki, de ha valaki arra járt, inkább elfordította a fejét, mintsem tudomást vegyen róla. Az új burjánzásról. Így hatalmasodott el minden egyénen a »kollektív hallgatás«...» (BALÁZS 1995: 11).

(Vége)

KIADÁSOK

- BALÁZS Attila 1979. *Cuniculus*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
1982. *Világ, én ma felébredtem!* Forum Könyvkiadó, Újvidék
1995. *Én már nem utazom Argentínába*. Kijárat Kiadó, Budapest
1998. *Király album*. Seneca Könyvkiadó, Budapest
1999. *Szemelvények a Féderes Manó emlékirataiból*. Holnap Kiadó, Budapest
2000. *Ki tanyája ez a világ*. Kortárs Kiadó, Budapest
2003. *A meztelen folyó*. Palatinus Kiadó, Budapest
2005. *Vágyak gyűjteménye*. Palatinus Kiadó, Budapest
2008. *Kinek Észak, kinek Dél*. Palatinus Kiadó, Budapest

IRODALOM

- ARISZTOTELÉSZ 1997. Poétika = *Poétika, Kategóriák, Hermeneutika*. (Sarkady János fordítása). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 7–59.
ASSMANN, Jan 1999. Az emlékezés kultúrája (fordította Hidas Zoltán) = *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 29–86.
BÉNYEI Tamás 1997. A „mágikus realizmus”, a posztkoloniális és a posztmodern = B. T.: *Apokrif iratok. Mágikus realista regényekről*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 43–51.
DARVASI László 1995. A Zord Apa, avagy a Werner-lány hiteles története = D. L.: *A Kleofás-képregény*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 65–142.
DINKLA, Söke 2008. Az elbeszélés művészete – A lebegő mű felé = *Narratívák 7*. Elbeszélés, játék és szimuláció a digitális médiában. (A fordításokat a Pécsi Tudományegyetem oktatói és Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatói készítették.) Kijárat Kiadó, Budapest, 83–101.
FARAGÓ Kornélia 2001. A fikcionalitás tere = F. K.: *Térrányok, távolságok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 41–53.
FRYE, Northrop 1998. Archetipikus kritika: A mítoszok elmélete = N. F.: *A kritika anatómiája* (fordította Szili József). Helikon Kiadó, Budapest, 113–203.
HAMVAS Béla 1995. A Kettő keletkezése az Egyből = H. B.: *Scientia Sacra II*. Medio Kiadó, Budapest, 193–210.
HARKAI VASS Éva 2005. Az avantgárd diskurzus Tolnai Ottó költészetében = H. V. É.: *Rések és korosztályok*. Forum Kiadó, Újvidék, 151–157.
HÁRS Endre 2000. Fikció-önéletrajz = *Jelenkor*, 1. 78–86.

- HEIDEGGER, Martin 1994. Az út a nyelvhez = H. M.: „... *költőien lakozik az ember...*” (fordította Bacsó Béla, Hévízi Ottó, Kocziszky Éva, Pongrácz Tibor, Szijj Ferenc, Vajda Mihály). T-Twins-Pompeji, Budapest–Szeged, 223–254.
- HÓZSA Éva 2004. Irodalmunk elnyelő és összecsiszító zajtalansága = H. É.: *Idevonzott irodalom*. Tanulmányok, esszék, kritikák. Grafoprodukt, Szabadka, 108–112.
- HÓZSA Éva 2007. A perem „szorításában” = *Délvidék/Vajdaság – Társadalomtudományi tanulmányok*. Szerk. Papp Árpád. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 112–119.
- JAUSS, Hans Robert 1997. Az irodalmi posztmodernség. (Katona Gergely fordítása). = H. R. J.: *Recepcióelmélet-esztétikai tapasztalat-irodalmi hermeneutika*. Osiris Könyvkiadó, Budapest, 211–235.
- KERÉNYI Károly 1984. Mi a mitológia? = K. K.: *Halhatatlanság és Apollón-vallás*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 352–369.
- KERÉNYI Károly 1997. *Görög mitológia* (fordította Kerényi Grácia). Szukits Könyvkiadó, Szeged
- KULCSÁR SZABÓ Ernő 2000. A „befejezett” műalkotás – a befogadás illúziója és az olvasás retorikája között = K. Sz. E.: *Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai*. Osiris Kiadó, Budapest, 68–75.
- DE MAN, Paul 1996. A temporalitás retorikája (fordította Beck András). = Szerk. Thomka Beáta. *Az irodalom elméletei I.* Jelenkor Kiadó, Pécs, 5–60.
- MÁK Ferenc 1990. A történelem billenő figurái = M. F.: *A magam iskolája*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 128–130.
- MELETYINSZKIJ, Jeleazar Mojszejevics 1985. Kafka mitologizmusa = J. M. M.: *A mítosz poétikája* (fordította Kovács Zoltán). Gondolat Kiadó, Budapest, 437–458.
- ORCSIK Roland 2009. A hangya stemplije = *Kalligram*, július–augusztus, 68–74.
- PISZÁR Ágnes 1990. Destrukció és hagyomány = *Jelenkor*, 3. 277–279.
- PISZÁR Ágnes 1994. Fragmentumok Tolnai Ottó költészetének értelmezéséhez = P. Á.: *Kisesszék*. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, 11–17.
- RÁCZ I. Péter 2000. A történeti narratíva poétikai szerepe a mai magyar irodalomban = *PRAE* 1–2. 117–156.
- SCHLEGEL, Friedrich 1980. Beszélgetés a költészetéről. A mitológiáról = A. W. Schlegel – F. Schlegel: *Válogatott esztétikai írások* (fordította Bendl Júlia, Tandori Dezső). Gondolat Kiadó, Budapest, 357–369.
- SZIRÁK Péter 2001. A magyar irodalmi posztmodernség értelmezéséhez = *A magyar irodalmi posztmodernség*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 9–53.
- TOKAREV, Szergej Alekszandrovics – MELETYINSZKIJ, Jeleazar Mojszejevics. 1988. Mitológia = *Mitológiai enciklopédia I.* Gondolat, Budapest, 1–21.
- TOPOROV, Vlagyimir Nyikolajevics 1988. Világfa = *Mitológiai enciklopédia I.* Gondolat Kiadó, Budapest, 267–271.
- ZSÉLYI Ferenc 1994. A másik szöveg = Zs. F.: *A másik szöveg*. JATEPress, Szeged, 116–135.

Mythical Fantasy in Attila Balázs's Textual World

This study is part of a diploma thesis and includes three of its non-subsequent chapters. Examining the mythical relations in Attila Balázs's works in these chapters, I dwell upon the openness of works created by the use of the poetics of the non-finito, the intertwining of reception and creation and the cultural identity of diversity. I study the termination of the dichotomy between supernatural and real as a common feature of myth and magic realism, the penetration of fiction and historiography into each other, as well as the processes and developments of the creation of private mythology.

Keywords: Attila Balázs, mythical fantasy, private mythology, open work, multiculturalism, heterogeneity, magic realism, decentralization